

LIETUVOS NACIONALINĖS RETROSPEKTYVINĖS BIBLIOGRAFIJOS DABARTINĖ BŪKLĖ IR PERSPEKTYVOS

REGINA VARNIENĖ

Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos
Bibliografijos ir knygotyros centras,
K. Sirvydo g. 4, 2600 Vilnius, Lietuva

Įvadas

Praėjus daugiau kaip dvidešimčiai metų nuo 1977 m. Paryžiuje vykusios konferencijos, vėl buvo grįžta prie svarbiausių valstybinės bibliografijos problemų aptarimo 1998 m. lapkričio 25-27 d. Kopenhagoje įvykusioje IFLA konferencijoje (ICNBS)¹, skirtoje valstybinės bibliografijos tarnyboms.

Pritardama visuotinės bibliografinės apskaitos (UBC) koncepcijai, kaip ilgalaikiai pasaulinės informacijos apskaitos ir mainų sistemos plėtojimo programai, pabrėždama būtinumą stiprinti valstybinę apskaitą, kaip visuotinės bibliografinės apskaitos prielaidą, pripažindama valstybinės bibliografijos, kaip pagrindinės priemonės užtikrinti išsamų šalies spausdinto paveldo aprašymą, svarbą, konferencija parengė ir priėmė rekomendacijas, įpareigojančias valstybinės bibliografijos tarnybas laikytis tarptautinių standartų ir formatų rengiant bibliografinius įrašus kompiuterinėse laikmenose, t. y. apimti einamąją šalies leidybos produkciją bei retrospektyvinę ap-rėptį.

Atsižvelgdami į tai, kad UBCIM programos nuostatos yra pagrindas visų šalių valstybinės bibliografijos tarnyboms, šio straipsnio objektą - Lietuvos nacionalinės retrospektyvinės bibliografijos dabartinę būklę ir tolesnės raidos perspektyvas - apžvelkime tarptautiniu ICNBS rekomendacijų aspektu. Siekiant išsamiau atskleisti nacionalinės retrospektyvinės bibliografijos pertvarkymą integruojantis į pasaulio informacijos infrastruktūrą, būtina bent trumpai aptarti, kaip buvo pertvarkoma Lietuvos dokumentų bibliografinė apskaita, kai ši funkcija 1992 m. buvo perduota Lietuvos nacionalinei Martyno Mažvydo bibliotekai (LNB).

¹ Tarptautinės konferencijos, skirtos valstybinės bibliografijos tarnyboms (ICNBS - International Conference on National Bibliographic Services), įvykusios 1998 m. lapkričio 25-27 d. Kopenhagoje, galutinės rekomendacijos. Bibliografija : mokslo darbai, 1999, p. 5-6.

1. Lietuvos bibliografinės apskaitos reforma

Nacionalinės bibliografijos duomenų banko pagrindu

1.1. Konceptijos parengimas

1992 m. Lietuvos bibliografinės apskaitos funkciją perdavus Lietuvos nacionalinei Martyno Mažvydo bibliotekai, bibliografinę apskaitą imtasi pertvarkyti tarptautinių rekomendacijų bei standartų pagrindu, siekiant įgyvendinti valstybinės bibliografijos rengimą kompiuterinėse laikmenose ir įsitraukti į tarptautinę UBCIM programą.

LNB Mokslo tarybos posėdyje 1993 m. pirmą kartą buvo pristatyta Nacionalinės bibliografijos duomenų banko (NBDB) kūrimo koncepcija, kuri iš esmės rėmėsi norminiais IFLA dokumentais, skirtais valstybinės bibliografijos ir katalogavimo tarnyboms. Ši koncepcija buvo tobulinama ir vėliau pateikta LIBIS projekte kaip sudedamoji bendros bibliotekų sistemos dalis.

Koncepcijoje buvo numatyta kurti NBDB, skirtą kaupti bibliografinę informaciją apie Lietuvos bei su Lietuva susijusius užsienio dokumentus ir šią informaciją skleisti šalies ir tarptautiniu mastu. Kaupti ne tik valstybinės bibliografijos, bet ir su Lietuva susijusių dokumentų bibliografinius įrašus skatino Lietuvos ir kitų Europos šalių tradicijos - užsienyje pasirodžiusias publikacijas gimtąja kalba bei šalies autorių darbus, išleistus užsienyje, laikyti svarbia šalies paveldo dalimi ir informuoti apie juos.

Koncepcijoje numatyta NBDB kaupti visų dokumentų rūšių, t. y. knygų, serialinių leidinių, vaizduojamosios dailės, natų leidinių, dokumentų sudedamųjų dalių ir kitų, bibliografinius ir autoritetinius įrašus.

Siekiant užtikrinti paieškos išsamumą ir sutrumpinti paieškos laiką, bibliografinių įrašų bazėje nutarta kaupti ir valstybinės einamosios, ir nacionalinės retrospektyvios bibliografijos įrašus (žr. schemą).

Autoritetinių įrašų duomenų bazėje pagal tarptautinius standartus ir rekomendacijas kaupiami unifikuoti asmenvardžiai, kolektyvų pavadinimai, anoniminės klasikos kūrinių antraštės, liturginių tekstų unifikuotos antraštės.

Faktografinių duomenų bazėje atskiruose failuose kaupiami ISBN, ISSN, ISMN agentūrų bei spaudos statistikos duomenys, garantuojantys vienareikšmišką dokumentų identifikavimą ir jų apskaitą šalies ir tarptautiniu mastu.

NBDB, kaip sudedamosios LIBIS dalies, koncepcija tapo vienintele realia galimybe gauti finansavimą esminiam bibliografinės apskaitos pertvarkymui pagal šiuolaikinius tarptautinius reikalavimus, rengiant įrašus kompiuterinėse laikmenose ir keičiantis šiais įrašais su kitomis valstybinės bibliografijos tarnybomis.

1.2. Bibliografinių ir autoritetinių įrašų standartai- LIBIS lingvistinio aprūpinimo pagrindas

Siekiant užtikrinti informacinės sistemos suderinamumą su kitomis sistemomis, jos mažiausi struktūros vienetai - bibliografiniai, autoritetiniai ir kiti įrašai - turi būti

rengiami ir perduodami vadovaujantis tarptautiniais standartais ir duomenų perdavimo protokolais.

Dar prieš pradėdant kurti LIBIS, buvo suvokta būtinybė susitarti bibliotekoms dėl bendrų tarptautinių standartų taikymo. Šiai problemai spręsti teigiamos įtakos turėjo 1993 m. įkurtas Lietuvos mokslinių bibliotekų susivienijimas, kuris tarp daugelio svarbių nutarimų patvirtino bibliografinių, autoritetinių įrašų tarptautinių standartų, duomenų perdavimo protokolų ir kitų norminių dokumentų taikymą numatomoje kurti šalies informacijos sistemoje - LIBIS. Šių nutarimų pagrindu reikėjo sudaryti lingvistinių sistemos pagrindą. Šio darbo ėmėsi LNB Bibliografijos ir knygotyros centro specialistai.

LIBIS lingvistinio aprūpinimo pagrindu tapo 1961 m. Paryžiuje įvykusios katalogavimo konferencijos, 1969 m. Kopenhagos ir 1977 m. Paryžiaus konferencijų nutarimai, padėję bibliografinių ir autoritetinių įrašų unifikavimo pamatus.

1961 m. Paryžiuje įvykusioje tarptautinėje katalogavimo konferencijoje buvo suformuluoti pagrindiniai katalogavimo principai, kurių daugelis šalių laikosi iki šiol. Šioje konferencijoje priimti dokumentai tapo direktyviniais rengiant nacionalines katalogavimo taisykles. Svarbiausias laimėjimas buvo tas, kad pirmą kartą pavyko susitarti dėl asmenvardžių rašymo pradmenyje originalia forma ir originaliu šriftu.

1969 m. Kopenhagoje įvykusioje konferencijoje abėcėlinio katalogo klausimais buvo priimti nutarimai, susiję su bibliografinio aprašo unifikavimu, t. y. buvo priimta nuostata suvienodinti katalogo ir bibliografijos leidinio įrašus. Daugelio šalių valstybinės bibliografijos leidinių įrašai, tarp jų ir Lietuvos, yra pertvarkyti pagal šiuos reikalavimus.

Trečias svarbus renginys, kurio pagrindiniai nutarimai dėl asmenvardžių, kolektyvų pavadinimų, unifikuoatų antraščių autoritetinių įrašų rengimo buvo panaudoti LIBIS lingvistiniam aprūpinimui sukurti, - tai 1977 m. UNESCO ir IFLA tarptautinė konferencija nacionalinių bibliografijų klausimu.

Norminiai dokumentai, kuriuos kitos šalys jau turėjo ar buvo išvertusios į savo kalbas ir taikė bibliografinėje praktikoje, Lietuvos bibliografinių įrašų sudarymo poreikiams buvo įsigyti 1992 m. Iki tol bibliografiniams įrašams rengti buvo taikomos rusiškos katalogavimo taisyklės, kurios Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu 1994 m. neteko galios.

LIBIS lingvistiniam aprūpinimui sukurti buvo svarbu surinkti visus autentiškus dokumentus, reglamentuojančius pradmenų norminimą, bibliografinio aprašo sudarymą, pasirinkti Lietuvos poreikiams ir galimybėms tinkantį formatą.

1993 m. BKC parengė ir išleido „UNIMARC vadovo“ vertimą, 1996 m. - „UNIMARC nurodymą Nr. 1“ (Sudedamosios dalys: straipsniai žurnaluose ir knygoje), 1997 m. - „UNIMARC nurodymą Nr. 2“ (Mikroformos) bei „UNIMARC įvadą“. „Monografinių ir serialinių leidinių katalogavimas, naudojant UNIMARC: (metodika)“ išleista 1994 metais.

Svarbiausi dokumentai, reglamentuojantys aprašą, buvo gauti iš Nuolatinio UNIMARC komiteto, kartu buvo įgyta teisė versti juos į lietuvių kalbą. Pirmasis

ISBD vertimas į lietuvių kalbą pasirodė 1995 metais. Tai buvo ISBD (G). Vėliau išleisti: ISBD (M) - 1997 m., „ISBD taikymo sudėtinių dalių aprašui nurodymai" - 1997 m., ISBD (PM) - 1998 m., ISBD (CM), ISBD (A) - 1999 metais.

Pradmenį reglamentuojančius dokumentus pavyko surinkti ne iškart, nes kai kurie jų buvo išleisti daug anksčiau. Šiems dokumentams priklauso įvairių IFLA darbo grupių parengti leidiniai, palengvinantys pradmenų rašymą: „Anonymous Classics : a List of Uniform Headings for European Literatures" (1978), „List of Uniform Titles for Liturgical Works of the Latin Rites of the Catholic Church" (1987), „Guidelines for Authority and Reference Entries" (1984), kuris apibrėžia autoritetinių duomenų išdėstymą ir skyrybą. „Form and Structure of Corporate Headings" (1980) ir „Paryžiaus principai" pabrėžia nacionalinės kalbos, tautos kultūros įtaką pradmenų formavimui. Tai ypač svarbu kuriant nacionalines taisykles. „Names of Persons : National Usages for Entry in Catalogues" įteisina kiekvienos šalies nacionalines taisykles nustatant asmenvardžių pradmenų formas. Ketvirtroje šio leidinio laidoje (1996) yra ir BKC pateiktų Lietuvos autorių pavardžių pavyzdžių.

Pagrindinis LIBIS lingvistinio aprūpinimo parengimo rezultatas yra „Kompiuterinių bibliografinių ir autorizuotų įrašų sudarymo metodika", išleista 1998 metais. Ji akumuliuoja nacionalinę katalogavimo praktiką, bibliografinio aprašo dokumentus, autoritetinių įrašų dokumentus, bibliografinių ir autoritetinių įrašų formatus į visumą, rengėjų pavadintą UNIMARC/B ir UNIMARC/A žinių bazėmis. Ši metodika tapo ne tik parankine knyga kataloguotojui, rengiančiam kompiuterinius bibliografinius ir autoritetinius įrašus, bet ir programuotojams, sukūrusiems LIBIS programinę įrangą.

2. Nacionalinės retrospektyvinės

bibliografijos pertvarkymas NBDB koncepcijos pagrindu

2.1. Knygų bibliografinių įrašų bazės ir leidiniai

Vertinant 1984 m. parengtą Knygų rūmų planą, numatantį nacionalinės retrospektyvinės bibliografijos perspektyvą, šiandien reikia pripažinti, kad šis planas tiksliai atitiko aprėpties reikalavimą - apimti visus dokumentų tipus ir kalbas. Jame buvo numatytos net aštuonios struktūrinės šios bibliografijos dalys. Tačiau reikia pasakyti ir tai, kad iš aštuonių plane numatytų serijų iki 1992 m. parengtos tik trys: A, B ir C serijos, skirtos lietuviškoms knygoms, periodiniams leidiniams bei lietuviškų periodinių leidinių publikacijoms.

Tokių didelį plano ir rezultatų skirtumą, matyt, lėmė nepakankamas finansavimas, organizaciniai trūkumai ir tai, kad buvo neatsižvelgta į senosios spaudos bibliografavimo sudėtingumą. Laikui bėgant planas buvo koreguojamas prisitaikant prie esamų finansinių galimybių ir besikeičiančių visuomeninių politinių sąlygų.

1992 m. naujos sudėties redaktorių kolegija apsvaustė nacionalinės retrospektyvinės bibliografijos rengimo būklę ir išskyrė šio darbo prioritetus, atsižvelgdama į

ekonominę ir finansinę šalies padėtį. Pirmenybė, kaip ir anksčiau, buvo teikiama lietuviškos spaudos bibliografavimui.

Pagal redaktorių kolegijos rekomendacijas BKC administracija ėmė pertvarkyti nacionalinės retrospektyvinės bibliografijos darbo grupes. Taip pat šios kolegijos nutarimu iš esmės reikėjo pertvarkyti 1905-1910 m. lietuviškų knygų bibliografijos rengimo darbą, nes aprašomasis laikotarpis, redaktorių kolegijos daugumai balsavus, buvo pratęstas iki 1917 metų. Šio laikotarpio knygų lietuvių kalba sudarys **A serijos 3-įjį** tomą. Atsižvelgiant į tai, kad šis darbas 1992 m. buvo iš esmės naujai pradėtas, tikėtis greito rezultato negalima. Dabar kompiuterinėje duomenų bazėje yra per 2400 minėto laikotarpio lietuviškų knygų bibliografinių įrašų, parengtų UNIMARC formatu, o bibliografinio aprašo struktūra atitinka ISBD (M) reikalavimus.

Naudojant LIBIS programinę įrangą, bibliografinius įrašus galima sujungti su autoritetiniais įrašais, rengiamais asmenvardžiams ir kolektyvams. Tai ne tik palengvina paiešką duomenų bazėje, bet ir ateityje formuojant leidinių padės greičiau parengti pagalbines rodykles. Jei įmanoma, autoritetiniai įrašai rengiami originalia asmenvardžio forma ir originaliu šriftu. Tai atitinka ne tik BKC nuostatas, bet ir tarptautines rekomendacijas. Išimti kol kas sudaro kai kurie gotiški rašmenys, kurie transliteruojami į lotyniškus.

1992 m. gruodžio 9 d. Nacionalinės retrospektyvinės bibliografijos redaktorių kolegijos posėdyje buvo aptarta galimybė rengti 1918-1940 m. lietuviškų knygų kontrolinį sąrašą. Dėl metodinių kolegijos narių nesutarimų šis klausimas buvo pakartotinai svarstytas 1993 m. kovo 4 dieną. Tuomet buvo aprobuota kontrolinio sąrašo rengimo metodika. Nutarta įrašus rengti iš naujo Knygų rūmų sukauptos kartotekos pagrindu, taip pat naudotis šalies didžiųjų bibliotekų katalogais ir kartotekomis. Rengiant įrašus kompiuterinėse laikmenose, kartu jie buvo tikslinami ir pildomi. Šiuo metu duomenų bazėje sukaupta per 21 500 knygų bibliografinių įrašų. Papildžius ir patikslinus bazės duomenis, jos pagrindu jau išleisti penki 1918-1940 m. lietuviškų knygų kontrolinio sąrašo sąsiuviniai². Išleidus pirmojo tomo (knygos) sąsiuvinius, bus rengiami antrojo tomo (smulkiųjų spaudinių, vaizduojamojo meno, natų, žemėlapių) sąsiuviniai. Kadangi duomenų bazėi sudaryti buvo naudota CDS/ISIS programinė įranga, neužtikrinanti galimybės rengti įrašus UNIMARC formatu, įrašai turės būti konvertuoti vėliau, atsiradus palankesnėms sąlygoms, ir perduoti į suvestinį katalogą, kur jie bus prieinami ne tik Lietuvos, bet ir užsienio vartotojams.

Pirmajame nacionalinės bibliografijos rodyklės modelyje, pateiktame „Lietuvos TSR retrospektyvinės nacionalinės bibliografijos darbų plane (1961-1980 m.)“, buvo numatyta rengti atskirą seriją, kuri turėjo apimti Lietuvos TSR ribose išėjusias knygas ne lietuvių kalba, tačiau, kaip jau buvo minėta, iki 1992 m. tokie leidiniai nebuvo parengti.

² *Knygos lietuvių kalba, 1918-1940* : kontrolinis sąrašas. T. I. Vilnius, 1997-2000.

Nors 1992 metais naujoji redaktorių kolegija prioritetus taip pat suteikė lietuviškos spaudos bibliografavimui, tačiau Bibliografijos ir knygotyros centro administracija, atsižvelgdama į minėtų tarptautinių forumų suformuluotas rekomendacijas, peržiūrėjo galimybes ir įdėjo nemažai pastangų, kad būtų galima rengti nacionalinės retrospektyvinės bibliografijos leidinius dokumentams kitomis kalbomis ir, jei įmanoma, originaliu šriftu. Įgyvendinti šį reikalavimą trukdė ne tik finansinės, kadru, bet ir techninės kliūtys - nebuvo programinės įrangos.

Sutelkus turimas jėgas, buvo pradėta rengti „XVII a. Lietuvos lenkiškų knygų“ duomenų bazė ir jos pagrindu 1998 m. parengtas kontrolinis sąrašas „XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos“, kuriame užregistruota 818 spaudinių³. Taip pat 1998 m. BKC kartu su Lietuvių literatūros ir tautosakos institutu parengė ir išleido „XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašą“, kuriame užregistruoti 1234 spaudiniai⁴.

Išsprendus įvairių rašmenų sistemų pateikimo ir jų rašymo krypties problemas tarptautiniu mastu, pradėta ieškoti galimybių parengti bibliografinius ir autoritetinius įrašus hebrajų bei jidiš kalbomis ir mūsų šalyje. Šių pastangų motyvas buvo ne vien siekimas žūtbūt vykdyti tarptautines rekomendacijas, bet ir Bibliografijos ir knygotyros centre esamos kolekcijos hebrajų bei jidiš kalbomis unikalumas, tarptautinis domėjimasis ja. Kaip žinoma, Lietuva XVII a. tapo Europos ir pasaulio žydų kultūros centru, nes čia dirbo ir kūrė daug garsių religijos mokslininkų, rabinų, rašytojų. Nuo XIX a. išaugo pasaulietinė literatūra. Ji ypač suklestėjo XX a. tarpukario laikotarpiu, palikdama pasaulinio garso žydų kultūros paminklų. Bibliografijos ir knygotyros centro fonduose saugomos knygos hebrajų ir jidiš kalbomis, apimančios laikotarpį nuo žydiškų knygų Lietuvoje spausdinimo pradžios, tai yra nuo 1799 m., kai Vilniuje išikūrė pirmoji Maneso Romo ir Zimelio Tipografo spaustuvė, iki Antrojo pasaulinio karo. Visoms Lietuvoje išleistoms knygoms hebrajų ir jidiš kalbomis yra parengtas kortelių katalogas, kuriame yra 3269 knygų jidiš kalba ir 8149 knygų hebrajų kalba bibliografiniai įrašai.

Kortelių katalogo duomenis pagal parengtą projektą numatoma panaudoti sudarant kompiuterinius bibliografinius ir autoritetinius įrašus. Tuo tikslu Bibliografijos ir knygotyros centro judaikos darbo grupė 2000 m. lapkričio 2 d. Nacionalinės retrospektyvinės bibliografijos redaktorių kolegijai pateikė svarstyti klausimą dėl judaikos dokumentų kompiuterinių įrašų duomenų bazės bei leidinio „Lietuvos judaika, 1799-1940 : kontrolinis sąrašas“ sudarymo principų. Redaktorių kolegija pritarė judaikos dokumentų duomenų bazės kaupimui bei kontrolinio sąrašo rengimui. Jau vyksta organizaciniai darbai: visu etatu įdarbintas kvalifikuotas specialistas, LIBIS programinė įranga pritaikoma hebrajiškiems rašmenims.

Po ilgo tiriamojo darbo LNB Retų knygų ir rankraščių skyriuje buvo parengta 500 bibliografinių įrašų lenkų, lotynų, bažnytine slavų, lietuvių, estų, latvių, italų, graikų ir švedų kalbomis, kurių pagrindu numatoma išleisti kontrolinį sąrašą „Lie-

³ *XVII a. Lietuvos lenkiškos knygos* : kontrolinis sąrašas. Vilnius, 1998. 247

⁴ *XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas*. Vilnius, 1998. 345 n.

tuvos Didžiosios Kunigaikštystės XVI amžiaus spauda". Kadangi šis darbas buvo atliekamas neatsižvelgiant į laiko reikalavimus ir poreikį pateikti įrašus vartotojui elektronine forma, ateityje vėl prireiks papildomų darbo sąnaudų jiems struktūrizuoti, užrašyti UNIMARC formatu.

2.2. Serialinių leidinių bibliografinių įrašų bazė

1823-1940 m. lietuviškų periodinių leidinių bibliografija pradėta rengti 1993 m. išėjus kontroliniam sąrašui⁵. Bibliografinių įrašų sudarymas pagal tarptautinius reikalavimus nevyksta taip sparčiai, kaip norėtume. Bibliografiniai įrašai duomenų bazei rengiami pagal ISBD (S) ir UNIMARC/B formatu. Autoritetiniai įrašai šiai duomenų bazei nesudaromi. Dabar yra parengta 470 išsamiųjų bibliografinių kompiuterinių įrašų, kuriuos tenka papildyti ir tikslinti gavus naujos informacijos. Aprašant leidinius *de visu*, išryškėja svarbių faktų, susijusių su mokyklų, organizacijų (skautų, ateitininkų ir kitų) laikraščiais, kuriuose dažnai randama atsiliepimų apie kitus leidinius. Bibliotekų kataloguose pavyksta aptikti anksčiau tik iš šaltinių žinotų leidinių egzempliorių.

Dar vienas tokios informacijos šaltinis atsirado palyginti visai neseniai, kai BKC buvo perduota ilgamečio Knygų rūmų direktoriaus A. Ulpio kartoteka, susidedanti iš 200 katalogo dėžučių. Iš jų 36 dėžutės skirtos periodiniams leidiniams. Šiuo metu peržiūrėtos visos kortelės. Nauja informacija tikslinama, tačiau jau dabar kontrolinis sąrašas papildytas 22 įrašais. A. Ulpio kartotekoje aprašyti net ir numatomi leisti spaudiniai. Tokie faktai taip pat fiksuojami tikintis papildomos medžiagos. Vilčių teikia galimybė naudotis archyvine medžiaga, ryšiai su kitų miestų bibliotekomis bei kraštotyros muziejais. Bėlieka tik apgailestauti, kad ši kartoteka mus pasiekė ne 1992 metais, bet praėjus aštuoneriems metams, kai daugelis parengiamųjų darbų atlikta, o kai kurie leidiniai jau išleisti. Todėl mūsų vėl laukia didelis darbas - papildyti duomenų bazes bei rengti leidinių papildymus.

2.3. Analizinės bibliografijos duomenų bazės ir leidiniai

Spaudoje jau buvo minėta apie sunkumus, iškilusius redaguojant 1832-1890 m. lietuviškų periodinių leidinių straipsnių bibliografinius įrašus. Kelis kartus buvo keičiama klasifikavimo sistema, aprašas ir kt. Laikas vėl iškėlė naujų reikalavimų, prie kurių iš dalies teko prisiderinti. Dėl pasikeitusių visuomeninių politinių aplinkybių reikėjo naujai įvertinti ir medžiagos atrankos principus, ir jos sistemimą. Todėl pertvarkant jau atrinktą medžiagą teko dar kartą sugrįžti prie nedėtinų straipsnių kartotekos, kurioje yra apie 60 000 kortelių, ir ją peržiūrėti. Nebetenkino ir mechaniškas spaudos faktų registravimas. XIX a. politinė atmosfera buvo sudėtinga. Carinė priespauda, germanizacija, komplikuoti nacionaliniai santykiai ir kitos aplinkybės darė didelį poveikį lietuvių politikos ir raštijos atstovų darbams. Todėl rengiant bibliografiją reikėjo išsamesnės įvairių pakraipų, nelygiaverčių periodinių

⁵ *Lietuviški periodiniai leidiniai, 1823-1940* : kontrolinis sąrašas. Vilnius, 1993. 1063 p.

leidinių ir juose skelbiamos medžiagos analizės, laikotarpio situacijos supratimo ir intuicijos atrinkti tai, kas svarbiausia. Juolab kad ir nedidelėse nuotrupose apstu svarbių lietuvių gyvenimo faktų, o juose paminėtų kuklių, bet daug nuveikusių žmonių vardų nerasime nei enciklopedijose, nei archyvuiniuose šaltiniuose. Prie medžiagos peržiūrėjimo bei įvertinimo prisidėjo ir kitas ne mažiau svarbus darbas – rengti kompiuterinių bibliografinių įrašų bazes pagal redaktorių kolegijos nutarimą. Suprantama, automatizacija labai palengvina suformuoti leidinį, tačiau pradiniam etapui reikia daug didesnių laiko ir darbo sąnaudų. Išvardytos priežastys ir nulėmė tai, kad galutinio rezultato vis dar nėra. Šiuo metu duomenų bazėje sukaupta per 10 500 bibliografinių įrašų. Iš 20 000 įrašų masyvo, parengto anksčiau, į duomenų bazę ir į leidinį numatoma pateikti apie 12 000. Atsižvelgdami į šio darbo pamokas, stengiamės taip jautriai nebereaguoti į visas laikmečio įvairoves bei reikalavimus ir atsisakome daryti pakeitimus, kurie vėl stabdytų bibliografijos rengimą. Pavyzdžiui, kitoms darbo grupėms pradėjus dirbti su nauja LIBIS programine įranga, šiame darbo bare jos buvo atsisakyta, nes tam reikia kur kas daugiau laiko ir darbo sąnaudų. Analizinės bibliografijos duomenų bazė buvo pradėta rengti naudojant CDS/ISIS, kurios kol kas nenumatome atsisakyti.

Be LNB Bibliografijos ir knygotyros centro bei Lituaniistikos skyriaus, C serija rengia ir kitos šalies bibliotekos: Lietuvos mokslų akademijos biblioteka, Vilniaus universiteto biblioteka ir Kauno apskrities viešoji biblioteka.

Bibliotekos, pradėjusios leisti šią seriją sąsiuviniais, t. y. metininkais, pasiekė gerų rezultatų. Tai, kad pasirinktasis sprendimas buvo teisingas, patvirtina ir ši statistika:

- 1991 m. pasirodė pirmasis Vilniaus universiteto bibliotekos parengtas metininkas, apėmęs 1904 m. Lietuvoje leistų periodinių leidinių publikacijas⁶.
- 1994 m. Vilniaus universiteto biblioteka išleido 1904 m. Mažosios Lietuvos publikacijų metininką⁷; LNB Lituaniistikos skyrius - 1891 m. metininką⁸, apėmusį JAV, Lietuvos ir Mažosios Lietuvos spaudą; Kauno apskrities viešoji biblioteka - 1912 m. metininką⁹, apėmusį tik Lietuvos spaudą.
- 1996 m. LNB Lituaniistikos skyrius išleido 1892 m. metininką¹⁰, apėmusį JAV, Lietuvos ir Mažosios Lietuvos spaudą; Vilniaus universiteto biblioteka - 1905 m. metininką¹¹, apėmusį Lietuvos ir Mažosios Lietuvos spaudą.

⁶ *Lietuvos bibliografija*. Serija C, Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos, 1904. D. 1. Vilnius, 1991. 112 p.

⁷ *Lietuvos bibliografija*. Serija C, Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos, 1904. D. 2: Mažoji Lietuva. Vilnius, 1994. 123 p.

⁸ *Lietuvos bibliografija*. Serija C, Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos, 1891. Vilnius, 1994. 244 p.

⁹ *Lietuvos bibliografija*. Serija C, Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos, 1912 D. I. Vilnius, 1994. 482 p.

¹⁰ *Lietuvos bibliografija*. Serija C, Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos, 1892 Vilnius, 1996. 138 p.

¹¹ *Lietuvos bibliografija*. Serija C, Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos 1905 D. 1-2. Vilnius, 1996.

- 1997 m. Vilniaus universiteto biblioteka išleido 1906-1907 m. Mažosios Lietuvos periodinių spaudinių publikacijų bibliografiją¹²; LNB Lituanistikos skyrius - 1893 m. metininką¹³, apėmusį JAV, Lietuvos ir Mažosios Lietuvos spaudą; Kauno apskrities viešoji biblioteka - 1913 m. metininką¹⁴, apėmusį tik Lietuvos spaudą.

- 1998 m. Kauno apskrities viešoji biblioteka išleido 1914 m. metininką¹⁵, apėmusį tik Lietuvos spaudą.

- 2000 m. Kauno apskrities viešoji biblioteka išleido 1915-1917 m. Lietuvoje leistų periodinių leidinių publikacijų bibliografiją¹⁶. 1918 m. Lietuvoje leistų periodinių leidinių publikacijų bibliografiją galima rasti internete (http://www.kvb.lt/lietuvos_bibliografija).

- 2000 m. Lietuvos mokslų akademijos biblioteka parengė ir išleido 1898-1900 m. Lietuvoje, Mažojoje Lietuvoje ir JAV leistų periodinių leidinių publikacijų bibliografiją¹⁷, tačiau šio darbo variantas CD-ROM diske negali būti traktuojamas kaip galutinis variantas, kadangi yra klaidų ir jas reikia taisyti. Be to, pateikti nestruktūrizuoti bibliografiniai įrašai; redaktorių kolegija nerekomendavo įtraukti tokių įrašų į CD-ROM diskus, internetą ir rengti duomenų bazių.

Be jau minėtų C serijos darbų, LNB Lituanistikos skyrius parengė ir išleido tris svarbias rodykles, kurios nėra įvardytos atskira nacionalinės bibliografijos serija, tačiau yra labai reikšmingi lituanikos darbai. 1993 m. pasirodė „Lietuvių išėivijos knygos, 1945-1992 : bibliografinis sąrašas“¹⁸, 1996 m. - išėivijos žurnalų „Aidai“¹⁹ ir „Metmenys“²⁰ bibliografinės rodyklės.

2.4. Kitos duomenų bazės ir leidiniai

Jau minėtame 1992 m. gruodžio 9 d. posėdyje redaktorių kolegijai buvo pasiūlyta apsarstyti galimybę rengti lietuviškųjų slapyvardžių duomenų bazę ir leidinį. Šiam sumanymui pritarta ir darbas buvo pradėtas. Bibliografijos ir knygotyros centro slapyvardžių kartotekos duomenys buvo perkelti į kompiuterines laikmenas, ir 1995—

¹² *Lietuvos bibliografija*. Serija C, Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos, 1906-1907. D. 2: Mažoji Lietuva. Vilnius, 1997. 179 p.

¹³ *Lietuvos bibliografija*. Serija C, Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos, 1893. Vilnius, 1997. 186 p.

¹⁴ *Lietuvos bibliografija*. Serija C, Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos, 1913. D. 1. Kaunas, 1997. 556 p.

¹⁵ *Lietuvos bibliografija*. Serija C, Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos, 1914. D. 1. Kaunas, 1998. 473 p.

¹⁶ *Lietuvos bibliografija*. Serija C, Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos, 1915-1917. D. 1. Kaunas, 2000. 383 p.

¹⁷ *Lietuvos bibliografija*. Serija C, Lietuviškų periodinių leidinių publikacijos, 1898-1900. Vilnius, 2000. 514 p.

¹⁸ *Lietuvių išėivijos knygos, 1945-1992 : bibliografinis sąrašas*. D. I. Knygos lietuvių kalba. Vilnius, 1993. 215 p.

¹⁹ *Aidai* : išėivijos žurnalo (1944-1991) bibliografinė rodyklė. Vilnius, 1996. 616 p.

²⁰ *Metmenys* : kn. 1-65 : išėivijos žurnalo bibliografinė rodyklė. Vilnius, 1996. 119 p.

1999 m. išleisti „Lietuviškųjų slapyvardžių“²¹ keturi tomai. Į IV tomą taip pat įtraukti papildymai bei taisymai.

Dabar slapyvardžių duomenų bazėje yra per 24 770 įrašų. Bazei sudaryti naudota CDS/ISIS programinė įranga, kuri buvo prieinama tuomet, kai darbas buvo pradėtas. Parengus reikiamus norminius dokumentus ir esant techninei galimybei, slapyvardžių įrašus numatoma konvertuoti į UNIMARC/A formatą ir papildyti būtinais pagal tarptautinius reikalavimus duomenimis, kad juos būtų galima perduoti į Suvestinio katalogo autoritetinių įrašų duomenų bazę. Išleisus papildymus, netikėtai atsirado dar vienas žinių apie slapyvardžius šaltinis - tai jau minėta A. Ulpio kartoteka, kurią tikrinant jau surasta daugiau negu 2000 naujų slapyvardžių. Leidinio rengėjų nuomone, iš viso šioje kartotekoje turėtų būti apie 4-5 tūkstančius slapyvardžių, todėl vietoj planuoto darbo - pereiti prie paties sąvado rengimo, teks rengti naują papildymų tomą, į kurį bus įtraukti ir mūsų darbuotojų nustatyti bei surasti nauji slapyvardžiai. Papildymų tome daugiausia bus pateikta slapyvardžių iš 1918-1940 m. lietuviškos spaudos („Lietuvos žinių“, „Židinio“, „Ryto“, „Vienybės“, Vilniaus krašto laikraščių ir žurnalų); juos yra atskleidę žinomi kultūros darbuotojai: Rapolās Mackonis, Aleksandras Žirgulyš, Julius Būtėnas, Pelikšas Bugailiškis, Marijona Čilvinaitė, Marija Urbšienė ir kiti. Be to, rengiant šį tomą bus patikslinti ir kai kurie ankstesniuose tomuose išspausdinti slapyvardžiai.

2.5. Retrospektyvinės nacionalinės bibliografijos leidimas ir projektai

Nacionalinės retrospektyvinės bibliografijos leidimas visada buvo opus ir nelengvas uždavinys bibliotekoms. Todėl viename iš redaktorių kolegijos posėdžių buvo nutarta, kad tai turi būti redaktorių kolegijos pirmininko prerogatyva ir kolegija privalo imtis atsakomybės už šių leidinių pasirodymą.

Laikas pakoregavo nacionalinės bibliografijos rengėjų galimybes - iš Kultūros ministerijos leidybos programos pradėta gauti parama nacionalinei retrospektyvinei bibliografijai išleisti. Šiomis lėšomis buvo išleisti Lietuvos bibliotekų parengti C serijos metininkai, „XVII a. Lietuvos lotyniškų knygų sąrašas“.

Atsižvelgiant į tai, kad šiuo metu valstybinės bibliografijos tarnyboms keliamas reikalavimas pateikti bibliografinius įrašus kompiuterinėse laikmenose, ateityje numatoma tęsti nacionalinės retrospektyvinės bibliografijos konversijos programą, taikant kitus, ne programinio atpažinimo metodus, kurie šioms įrašams atpažinti ir struktūrizuoti pasirodė neveiksmingi. Nepavykus pritaikyti programinės įrangos, šiuos įrašus gali tekti rengti rankiniu būdu, o tam, žinoma, prireiktų daugiau laiko.

1999 m. liepos 26 d. Lietuvos kultūros ministro įsakymu buvo atnaujinta Nacionalinės retrospektyvinės bibliografijos redaktorių kolegija. 1999 m. rugsėjo 28 d. priimti nauji redaktorių kolegijos nuostatai, kuriuose nurodyta, kad ji bus atsakinga

²¹ *Lietuviškieji slapyvardžiai* medžiaga lietuviškųjų slapyvardžių sąvadui. T. 1-4. Vilnius, 1995-1999.

už retrospektyvinės bibliografijos rodyklių rekomendavimą spaudai bei metodinį vadovavimą. Naujoji redaktorių kolegija svarstė C serijos laikotarpio pratęsimo iki 1927 metų imtinai (iki „Bibliografijos žinių“ pasirodymo) klausimą.

Atsižvelgdama į tai, kad kai kurios bibliotekos, C serijos rengėjos, baigia rengti anksčiau numatytus leidinius arba pageidauja specializuotis (pagal principą: Lietuvos, Mažosios Lietuvos, išeivijos periodiniai leidiniai), kolegija persikirstė C serijos rengimo darbus taip:

- Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Lituanistikos skyriaus nacionalinės bibliografijos grupė (kuri dabar įtraukta į BKC sudėti), baigusi rengti 1894–1897 m. metininkus, toliau rengs 1904-1927 m. išeivių periodinių leidinių lietuvių kalba publikacijų rodykles;
- Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos nacionalinės bibliografijos grupė, išleidusi 1898-1903 m. tomus, toliau rengs 1924-1927 m. Lietuvos periodinių leidinių lietuvių kalba publikacijų metininkus;
- Vilniaus universiteto bibliotekos nacionalinės bibliografijos grupė, baigusi rengti 1906-1909 m. Lietuvos periodinių leidinių lietuvių kalba publikacijų ir 1908-1911 m. Mažosios Lietuvos periodinių leidinių lietuvių kalba publikacijų rodykles, toliau rengs 1912-1927 m. Mažosios Lietuvos periodinių leidinių lietuvių kalba publikacijų metininkus;
- Kauno apskrities viešosios bibliotekos nacionalinės bibliografijos grupė, išleidusi 1910-1917 m. Lietuvos periodinių leidinių lietuvių kalba publikacijų rodykles, toliau rengs analogiškus 1918-1923 m. metininkus.

Kadangi nacionalinės retrospektyvinės bibliografijos įrašai privalės būti Nacionalinės bibliografijos duomenų banke, jie turi būti parengti pagal Nuolatinio UNIMARC komiteto dokumentus bei ISBD. Siekiant palengvinti bibliografų, kataloguotojų darbą ir užtikrinti korektišką bibliografinių ir autoritetinių įrašų sudarymą, susirūpinta katalogavimo taisyklių kūrimu. Buvo pradėta nuo senųjų monografinių leidinių. Tuo tikslu sudaryta darbo grupė iš Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos, Vilniaus universiteto ir Lietuvos mokslų akademijos bibliotekų specialistų parengė senųjų monografinių leidinių katalogavimo taisykles.

Realizavus pirmąjį NBDB kūrimo etapą, iškilo būtinybė parengti jo plėtimo koncepciją, kuri apimtų į bibliografinę apskaitą nepatekusias dokumentų rūšis, ir numatyti nacionalinės retrospektyvinės bibliografijos leidinių struktūrą, įskaitant serijų pavadinimus, vidinę leidinių struktūrą, medžiagos atranką ir kitus svarbius dalykus.

Išvados

1. UBC, UBCIM tarptautinių programų, ICBNS rekomendacijų bei kitų norminių dokumentų, skirtų valstybinėms bibliografijos tarnyboms, ir LNB Bibliografijos ir knygotyros centro veiklos analizė rodo, kad Lietuvos bibliografinės apskaitos funkcija atitinka pagrindines šių dokumentų nuostatas, užtikrinančias:

- bibliografinės aprėpties išsamumą, rengiant valstybinę einamąją ir nacionalinę retrospektyvinę bibliografiją, taip pat apimant visų rūšių bei leidinių visomis

kalbomis ir rašto sistemomis bibliografinių ir autoritetinių įrašų parengimą;

- bibliografinių ir autoritetinių įrašų parengimą pagal tarptautinius standartus ir kitus norminius dokumentus, kurie sudaro LIBIS lingvistinio aprūpinimo pagrindą bei garantuoja vienareikšmišką šių įrašų identifikavimą šalyje ir pasaulio mastu;

- bibliografinių ir autoritetinių įrašų, kaip svarbios paveldo dalies, ilgalaikį išsaugojimą, sukūrus atskirą Nacionalinės bibliografijos duomenų banką (NBDB), kurio paskirtis - kaupti ir skleisti bibliografinę informaciją apie Lietuvos bei su Lietuva susijusius užsienio dokumentus.

2. NBDB koncepcijos pagrindu buvo pradėtos rengti kompiuterinės nacionalinės retrospektyvinės duomenų bazės. Nors tuomet turima programinė įranga ir neužtikrino įrašų rengimo UNIMARC formatu, jos vis dėlto paspartino leidinių rengimą ir išleidimą. Tai buvo pagrindinė sąlyga, garantavusi daugelio nacionalinės retrospektyvinės bibliografijos leidinių pasirodymą nuo 1992 metų.

3. Realizavus pirmąjį NBDB kūrimo etapą, iškilo būtinybė parengti jo plėtimo koncepciją, kuri apimtų ir bibliografinę apskaitą nepatekusias dokumentų rūšis, ir numatyti nacionalinės retrospektyvinės bibliografijos leidinių struktūrą, įskaitant serijų pavadinimus, vidinę leidinių struktūrą, medžiagos atranką ir kitus svarbius dalykus.

Įteikta 2000 m. gruodžio mėn.

TATE OF ART AND FUTURE PERSPECTIVES OF THE LITHUANIAN NATIONAL RETROSPECTIVE BIBLIOGRAPHY

REGINA VARNIENĖ

Summary

Since 1992, when the function of the Universal Bibliographic Control has been transferred to the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania, a decision was made to reorganize it in accordance with International standards and recommendations, aiming to achieve realization of the preparation of the National Retrospective Bibliography in the computerized information media and concurrently, to join the international UBCIM Programine.

In 1993, a concept of the National Bibliographic Data Bank has been prepared and approved. Analysis of the UBC, UBCIM International programs, ICBNS recommendations and other normative documents, designed for national bibliographic agencies, including the activities of the Centre of Bibliography and Book Science of the National Library of Lithuania shows that the function of the Lithuanian bibliographic control fully complies with the essential rules and regulations of these documents, ensuring: - comprehensiveness of the bibliographic scope in the preparation of the current and national retrospective bibliographies and also, creation of bibliographic and authority records of all types, including the publications in different languages and scripts; - preparation of bibliographic and authority records according to the International standards and other normative documents, which comprise the basis of LIBIS linguistic supply and guarantee monosemantic identification of these records both in the country, both Internationally; - long-term preservation of bibliographic and authority records, as a significant part of national heritage

via establishment of a separate National Bibliographic Data Bank (NBDB), the main purpose of which is to accumulate and disseminate bibliographic information about Lithuanian documents and related to Lithuania foreign documents.

On the grounds of the concept of the NBDB, computerized national retrospective data bases have been commenced. Though at that time, the existing software didn't ensure the preparation of records in the UNIMARC format, they facilitated the preparation and issuance of publications. This was the main precondition, which ensured the appearance of the majority of bibliographic publications of retrospective bibliography since 1992.

After realization of the first stage of the creation of NBDB, a necessity arose to prepare the concept of its expansion, including the types of documents, which remained out of reach of bibliographic control and also, to foresee the structure of the publications of the national retrospective bibliography, including the names of series, selection of materials, other important aspects.

Nacionālās bibliogrāfijas datu banku struktūra

